

Papházi Tibor

Gyermekvállalási portré - hozzászólás a Demográfiai Portré 2018-as kötetének gyermekvállalással kapcsolatos megállapításaihoz

Az immár negyedik alkalommal jelentkező Demográfiai Portré – a TÁRKI Társadalmi Riport sorozata mellett – sikeres kiadványsorozat, amelynek egyik titka, hogy számos olyan kérdéssel foglalkozik, amely a mai magyar társadalmat is érinti, még hozzá európai kitekintéssel. Népeség, család, vándorlás olyan problémákká váltak, amelyek a korábnál sokkal erősebben határoznak meg politikákat, nemzetközi összefüggésekben is. Magyarországon ezek közül az egyik legnagyobb figyelmet a gyermekvállalás kapja, és a kötet írásai közül ez a terület, főbb vonalakban, egy rövidebb áttekintés keretén belül is megjeleníthető.

A hazai szociológia módszertani bibliájának tekinthető. A társadalomtudományi kutatás gyakorlata című könyv szerzője, Earl Babbie szerint, ha a születési ráta hirtelen nagy ingadozásokat mutatna, a demográfusok hullának, mint a legyek. Mert a társadalomban – így Babbie –, vannak bizonyos szabályszerűségek, amelyek hatnak a társadalmi csoportokra, és ezek eredőjeképp a születési arányszámok, más szóval a nyers termékenységi arányszámok nem változnak lényegesen egyik évről a másikra. A magyar demográfusok viszont köszönik, jól vannak, hiszen a KSH STADAT 1.1-es táblája közli az ezer lakosra jutó élveszületések számát, és ez valóban elég egyenletesen alakul: 2011-ig csökkenő trendet mutatott, azóta viszont enyhén növekvőt. A hazai demográfia fellegvárában a jó közérzet színvonalas kiadványokban jelentkezik, rendszeresen megjelenő folyóiratban, műhelytanulmányokban és a Népeségtudományi Kutatóintézet által kiadott Demográfiai Portré csak egy a periodikák közül. A születések összehasonlítására a 2009-es első megjelenése óta valamennyi Portré egy finomabb mutatót használ,

a teljes termékenységi arányszámot, ami a 15-49 éves nők korszpecifikus termékenységi arányszámainak összegzésén és korrekcióján alapul. Lényegében azt mutatja, hogy egy propagatív korban lévő nő adott évben átlagosan hány gyermeket szülne, a számítás részletesen is megtalálható az NKI Demográfiai fogalomtárában. A TTA mutató már bonyolultabb számításon alapul, mozgása már nem feltétlenül párhuzamos a nyers élveszületési arányszám változásával. Miközben az utóbbi években az élveszületések száma elég egyenletes, a nyers termékenységi arányszám kismértékben emelkedik, s a TTA még meredekebb emelkedést mutatott: a 2011-es mélyponton 1,23 volt, azóta a STADAT szerint 2017-ben is valóban elérte az 1,49-et, amit a Portré Gyermekvállalási fejezetének írásakor még nem volt teljes bizonyosság. A demográfusok számításai tehát jók voltak, és valószínűsíthetően jók lesznek azok az előszámítások is, amelyek a 2020-as évek elejéig legfeljebb 1,7-es szintig tudják a teljes termékenységi arányt előre jelezni. A demográfusoknak tehát a teljes termékenységi arányszám esetleges ciccakkjai miatt sem kell aggódniuk katasztrófa bekövetkezéséről.

Más korábbi feltételezéseik is jóknak bizonyultak. A 2015-ös Portréban ilyen volt, hogy jelentős mértékben növekedni fog a végleges gyermektelenség, az egygyermekes nők részarányában szintén növekedés lesz, a kétgyermekes családmodell erőteljes visszaszorulása fog bekövetkezni, a harmadik gyermek vállalásának esélye pedig nem csökken, sőt feltehetően növekszik is. A mostani 2018-as Portré meg is állapítja, hogy nőtt a gyermektelenek és az egy gyermekkel rendelkezők aránya, csökkent a kétgyermekeské, és „egyértelműen növekszik a kétgyermekesből nagycsaládossá válók valószínűsége.”

Mint már említésre került, a Demográfia Portré sikeressége nemcsak a gondos szakmai munkának, a pontos előreszámításoknak köszönhető, hanem, hogy a demográfia, illetve az ezzel összefüggő kutatási területek - különösen a család és a gyermekvállalás, ehhez kapcsolódóan főleg a házasodás és a családtámogatás, valamint a migráció - igen erőteljesen befolyásolják a politikai kommunikációt és döntéshozatalt. Az érdeklődés várhatóan még fokozódni is fog, ha az egészségügy, halálozás, ifjúság és idősödés, kérdései is elérnek egy kritikus szintet. A korábbi domináns témák, mint a struktúra, mobilitás, szegénység nincsenek reflektorfényben, új területként megjelent a gender (új ellentmondásokkal) ettől nem függetlenül viszont mindennél jobban előtérbe kerültek a népesedési kérdések.

A figyelem fő oka, hogy a népesség csökken Európában, és ennek mindenütt keresik az okát. A korábbi Demográfiai Portrék még részletesebben szóltak ezekről az okokról, amelyek a születésszámokhoz hasonlóan szintén nem változtak lényegesen 2009 óta: ilyen volt a korábbi fiatalkori gyermekvállalási minta megszűnése, a gyermekvállalás időzítésének megváltozása, halasztása, azaz a gyermekvállalási kor kitolódása; a párkapcsolatok átalakulása, a házasság halogatása, a párkapcsolatok instabilitása, hiánya; a gyermekvállalással összefüggő nézetek, értékrend átalakulása. És fordítva, a gyermekvállalás motivációinál jelentős szerepet lehet tulajdonítani a stabil párkapcsolatnak, a munkaerőpiaci helyzetnek, a családtámogatási rendszernek; különösen az utóbbiakat tudja alakítani az állam a maga eszközeivel. Meg is teszi, ezt már az ellenfelei sem vitatják, hiszen jórészt ezeknek tulajdonítható, hogy a TTA jelentősen emelkedett Magyarországon. Az már más kérdés - és ebben a Portré némileg szkeptikus -, hogy meddig is emelkedhet a TTA, és ezt a fejezet sztenderdizált szerzőpárosa az 1,7-es értékben látja reálisan feltételezhetőnek a 2020-as évek elejéig, amely azért elmarad a bűvös 2,1-es értéktől. A Portré utolsó, előreszámításokkal foglalkozó fejezete sem bizakodóbb, mivel 2070-re legoptimálisabban is legfeljebb 1,80-as TTA-t és 9 millió körüli népességet valószínűsít, ami legrosszabb esetben 6 millióra is süllyedhet 1,45-ös TTA mellett.

Érdemes lenne figyelni ezekre a számításokra, jól megfontolt, átgondolt népesedéspolitikai koncepciók által is, mivel, mint már kiemeltük, a demográfusok előrejelzései kínos következetességgel tudnak megvalósulni.

A termékenység okait nézve azonban eléggé nyilvánvaló, hogy a születés a párkapcsolatokból ered elsősorban, és valószínűsíthetően, akik korábban lépnek párkapcsolatra, ott átlagosan nagyobb lesz a gyermekvállalás mértéke is, ceteris paribus, azaz a többi változó konstanson tartása mellett. Ez részben magyarázhatja a nyolc általánost, vagy még ennél is kevesebbet végzett nők magasabb termékenységét, hiszen aki nem tanul tovább, esetleg munkaviszonyt sem létesít, előbb lép párkapcsolatra, mint a továbbtanuló népesség. Ez azonban hipotetikus jellegű, mivel a kötetben nem található meg a párkapcsolatok különböző típusaiban élők száma, illetve aránya életkor és iskolai végzettségek szerint, az viszont benne van az első fejezetben, hogy „a legfeljebb általános iskolát végzett első házasodók száma 2010 és 2016 között a kétszeresére nőtt, és az ország elmaradottabb régióiban szintén átlag fölötti volt a növekedés”. Ez is valószínűsíthetően azzal a kormányintézkedéssel van összefüggésben, hogy az első ízben házasulók két éven keresztül havi 5000 Ft-os adókedvezményben részesülnek, amivel a kormány mintegy közvetve is elő akarta segíteni a gyermekvállalást. De ha lenne is olyan adatsor, amely pontosabban támasztaná alá a legfeljebb általánost végzett fiatalok korábbi párkapcsolat létesítését a más iskolai végzettségűekhez képest, ez akkor is csak részben támasztja alá a magasabb termékenységet, hiszen P. F. Kelly, Durst Judit vagy Janky Béla kutatásaiból tudjuk, hogy nemcsak a korábban létesített párkapcsolat, hanem az alacsony végzettséggel járó munkaerőpiaci kilátástalanság és szegénység is terel a gyermekvállalás felé, amennyiben a gyermek az adott közösségen belül egy magasabb státusz elérését is jelenti. A Portréban megjelenített tény ugyanakkor az is, hogy a tizenévesek gyermekvállalása annyira megnövekedett, hogy a 2016-os korszpecifikus termékenységi arányszámok megoszlása már bimodális görbét mutat: a 30-31 éves életkori csúcs mellett megjelent a 19 éveseknél

is egy alacsonyabb értékű, de kiugró gyermekvállalási arány, amely a Portré megfogalmazásával kétféle demográfiai rezsim, két ellentétes folyamat párhuzamos egymás mellett élését jelenti.

A legfeljebb 8 osztályt végzettek gyermekvállalási kedve tehát jelentősen nőtt 2011 és 2016 között, ahogy Spéder és Kapitány megállapítja, többségük már 22 éves korára anya lesz, holott sem a GYES, sem a családi pótlék összege nem növekedett, sőt, reálértékük még csökkent is 2010-hez képest, mint azt a könyv családtámogatásokkal kapcsolatos tanulmányából megtudhatjuk. A felsőfokú végzettségűek gyermekvállalása egy bonyolultabb történet. Itt van pl. „a szülővé válás vastörvénye”, amely kifejezést a korábbi Portrék még nem használták. Ez azt fejezné ki, hogy a szülői és a tanulói szerepek - ide értve a felsőoktatásban tanulói szerepet is - összeegyeztethetetlenek; nem véletlen, hogy a gyermekvállalási életkor öt évvel való kitolódásában felismerhetjük a felsőoktatási expanzió hatását. Jelenleg még rendíthetetlen törvény örökdió a modern társadalmakban, miszerint „előbb be kell fejezni az iskolát, az egyetemet, majd el kell kezdeni dolgozni, és csak ezt követően lehet gyermeket vállalni”, mert „az iskolai végzettséget tanúsító diploma elengedhetetlen az elhelyezkedéshez, e nélkül szegényesek a kereseti kilátások.” És nem is csak a mai társadalmak vastörvénye, hogy a gyermekvállalás egyfajta érettséghez, eltartóképességhez, megállapodottsághoz kötődik, hiszen Andorka 1987-es alapművéből (Gyermekszám a fejlett országokban) tudjuk, hogy a családalapítást már a modernizáció előtt is szigorú szabályok kötötték ahhoz a feltételhez, hogy az új házasoknak képeseknek kellett lenniük önálló háztartást alapítani, ehhez pedig önálló gazdasággal kellett rendelkezniük, vagy más önálló kereseti forrásuk kellett, hogy legyen. Emellett ismert ebből a monográfiából az is, hogy a 19. században egyes német államokban, Ausztriában és Svájcban törvényeket hoztak, amelyek a házasságkötést bizonyos előfeltételekhez kötötték, például az engedélyért folyamodóknak bizonyítaniuk kellett, hogy el fogják tudni tartani jövőendő családjukat. Nem véletlen, hogy a Portréban szerepet kap az a hivatkozás is, hogy azok,

akik tanulnak és dolgoznak is, ott a gyermekvállalás magasabb, mint a csak tanulóknál, amit a szerzők elsősorban az anyagi biztonsággal indokolnak. Tegyük ehhez hozzá, hogy azok, akik aktivitási státusza e kettősséget mutatja, idősebb életkorúak is egyben, mint a csak tanulók, a Spéder-Bartus szerzőpáros az Educational Enrolment, Double-Status Positions and the Transition to Motherhood in Hungary c. cikkében ki is emeli, hogy „participation in part-time education is related to age” ami leginkább úgy volna kifejezhető, hogy az életkorral van összefüggésben a tanulás melletti munkavégzés.

Visszatérő témája a Portréknak a tervezett gyermekek számának alakulása, amely végső soron a gyermekvállalási készséget tükrözné. Miközben mindenkinek az lenne az érdeke, hogy a tervezett gyermekek szülessenek meg, valójában csak kérdőíves megkérdezésekből lehet becsülni, hogy mennyi is azoknak a gyermekeknek a száma, akiket valóban terveznek, tehát a megszületésük nem csak egy romantikus elképzelés, hanem valamely cselekvő megfontolás. Ráadásul az elvont vágyakozás és a konkrét tervezés életkortól és élethelyzettől függően is változhat: más lehet a középiskolás testetlen elképzelése a jövőbeli gyermekeinek számáról és más a fiatal házaspár gyermekvállalási szándékának a kifejeződése, ha válaszára kéri fel egy mintavételes adatfelvételen. A demográfia fogalmi distinkciókkal is igyekszik mérhetővé tenni a tervezett gyermekek számát. Míg korábbi demográfiai tanulmányokban azt olvashattuk, hogy kívánt a gyermekek száma megegyezik a már meglévő és a még tervezett gyermekek összegével, a Portré – követve a Demográfiai Fogalomtár meghatározását –, a tervezéshez kapcsolódóan már megkülönböztet „saját családba tervezett gyerekszámot” és „kívánt gyerekszámot”. Előbbi, kissé nehézkes meghatározás alatt értve a már életben lévő és a még kívánt gyermekek együttes számát, míg utóbbit csak a még tervezett gyermekekre vonatkoztatja. A Portré utal a tervek megvalósításának nehézségeire, ami kifejezi, hogy a tervezett gyermekek megvalósulása egy társadalmi intézményrendszeren keresztül megy végbe, a megszületett gyermekek száma a szándékoknak és

az intézményrendszernek együttes hatására alakul ki és továbbra is fontos kutatási kérdés marad, hogy mik befolyásolják a gyermekvállalási szándékot, és mennyiben lesz ennek eredménye, illetve a gyermek iránti vágyból hogyan lesz egy vagy több gyermek. A Portré adataiból azonban arra következtethetünk, hogy a kétgyermekes családmódel - legalábbis az ideálisnak gondolt családnagyság tekintetében - tartósan él a társadalomban, hiszen egy másik ismert termékenységi mutatószám, az ideális gyermekszám szubjektív mutatója kitartóan jelzi az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet.

Bár a Demográfiai Portréval kapcsolatos jelen hozzászólás a fontosabb gyermekvállalással összefüggő kérdésekre fókuszál, a kötet iránt érdeklődő számos érdekességet talál a többi fejezetben is. Míg a népesség fogyása régóta fennálló, idült probléma, korunk akut válságtünete is a migráció, amelynek magyar vonatkozásairól a nemzetközi vándorlással foglalkozó fejezet ad áttekintést. Ebben már megfogalmazódik, hogy 2016-ra a Magyarországról való elvándorlásban már csökkenés mutatkozik, sőt, 2017-ben már a külföldi telephelyeken dolgozók számában is csökkenés volt megfigyelhető. A kötet írásának idején még nem voltak ismertek azok a KSH adatok, amelyek szerint 2018-ban 18150 fő távozott

külföldre, viszont ebben az évben 20000 fő volt azoknak a száma, akik hazatértek, akiknek mintegy kétharmada gyermekvállalási korú, és felénél több azoknak az aránya, akik nőtlenek vagy hajadonok.

Újdonság maga az apasággal foglalkozó fejezet, ahol az apák hús-vér gyermekvállalóként jelennek meg, akiket gyakran ellentmondásos szerepelvárások készítenek helytállásra a családon belül. Ráadásul a férfiak élettartam kilátásai közismerten rosszabbak, mint a nőké, és az időügyi fejezetből többek között azt is megtudhatjuk, hogy a 65 éves magyar férfiaknál csak a lett, a bolgár és a litván férfiak számíthatnak rövidebb élettartamra. Míg az idősekkel kapcsolatos témakör minden korábbi Portrénak része volt valamilyen formában, addig a fiatalok, az ifjúság a maga totalitásában valahogy nem vált demográfiai szakterület immanens alkotóelemévé. Azt is a generációk közti erőforrás átcsoportosítással foglalkozó fejezetből tudhatjuk meg, hogy Magyarországon 2010-ben a 30-as éveikben járó férfiak jutottak a legmagasabb munkajövedelemhez (míg Angliában a 40-42 évesek, Spanyolországban az 52-53 évesek), ami azt jelzi, hogy a 90-es években kialakult juventokrácia máig is őrzi hadállásait. Az ifjúságnak viszont kiemelkedő szerepe van a gyermekvállalásban, talán a következő, 2021-re datálható Portré ennek a kérdéskörnek is szentel majd egy önálló fejezetet.